

การเมือง: บทเรียนความสำเร็จจากญี่ปุ่น*

สุริชัย หวันแก้ว**

ความเจริญในหลายด้านของสังคมญี่ปุ่นเป็นสิ่งที่เห็นกันอยู่ตาหูตาตาที่ไม่มีใครปฏิเสธได้ ยิ่งในภาวะวิกฤตการณ์เศรษฐกิจโลกญี่ปุ่นก็ดูประหนึ่งมั่นคงกว่าประเทศอุตสาหกรรมอื่น เช่น อังกฤษ ฝรั่งเศส และสหรัฐอเมริกา ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ ความพยายามในการพัฒนาของสังคมที่พัฒนามาที่หลังก็ตกอยู่ในกระแสของการเอาอย่างการพัฒนาของญี่ปุ่นโดยมิได้พิจารณากระบวนการพัฒนาในรอบ 100 ปีเศษที่ผ่านมาของญี่ปุ่นอย่างจริงจัง สภาพการณ์ดังกล่าวปรากฏออกมาคล้ายดังการติดโรคไข้ญี่ปุ่นที่ระบาดไปทั่ว ผู้ป่วยเองมักสนใจแต่เพียงหา “คาถา” อันเป็น “เคล็ดลับ” ที่จะประสบความสำเร็จ อาการที่ปรากฏก็คือ การหยิบฉวยลอกแบบอย่างความสำเร็จจากญี่ปุ่น

ตามความสะดวก อันที่จริงการสร้างความสำเร็จของญี่ปุ่น มิได้มีความหมายเป็นความสำเร็จแบบที่ใคร ๆ จะเอาอย่างก็หยิบฉวยลอกแบบไปได้เลยไม่ แต่เป็นการพัฒนาเข้าสู่ระบอบทุนนิยมอุตสาหกรรมที่มีลักษณะเฉพาะเชิงประวัติศาสตร์ (historically specific case of industrial capitalist development) ที่ว่ามีลักษณะ

* เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “ความสำเร็จการพัฒนาประเทศของญี่ปุ่นด้านเศรษฐกิจ การเมือง และกฎหมาย : บทเรียนสำหรับประเทศไทย” เมื่อวันที่ 16 มกราคม 2528 จัดโดยศูนย์ญี่ปุ่นศึกษาสถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

** ผู้อำนวยการศูนย์วิจัยสังคมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

เฉพาะเชิงประวัติศาสตร์นี้ หมายความว่า การพัฒนาของญี่ปุ่นก็มีเงื่อนไขและภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ อันมีลักษณะจำเพาะหลายประการ หากเราไม่ทำความเข้าใจกับกระบวนการจำเพาะดังกล่าวนี้ให้ชัดเจนและถ่องแท้แล้ว ก็ย่อมไม่อาจจะได้แง่คิดที่ถูกต้องทางวิชาการหรือบทเรียนที่เหมาะสมด้านนโยบายได้ การเน้นเพียงความขยันขันแข็งหรือแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์ (achievement orientation) อันเป็นเพียงปัจจัยจิตวิทยา และมักเน้นในระดับปัจเจกบุคคลเท่านั้น จึงเป็นตัวอย่างของข้อผิดพลาดดังกล่าว

ความนึกคิดเหล่านี้ มักสืบเนื่องมาจากความเข้าใจที่ฉาบฉวย และไม่ถูกต้องต่อกระบวนการพัฒนาของสังคมญี่ปุ่นในประวัติศาสตร์ กล่าวคือ

ประการแรก การเน้นบทบาทของรัฐ และการเน้นให้ประชาชนรวมกลุ่ม ยอมรับกษัตริย์เป็นรากฐานอันสำคัญของสังคม ระบอบทหารที่ก่อสงครามรุกรานต่อประเทศเพื่อนบ้าน การเหยียดเหนือชาวเอเชียด้วยกันด้วยความคลั่งชาติ ด้วยอุดมการณ์จักรวรรดิญี่ปุ่นที่ยิ่งใหญ่มาตลอดจนพ่ายแพ้สงครามโลก ประเพณีการรวมกลุ่มที่เน้นการยอมตามกัน เพื่อเป้าหมายของกลุ่มโดยไม่คำนึงถึงการเข้าร่วมกำหนดเป็นหมายเป็นจุดอ่อนอันล่อแหลมต่อแนวโน้มไม่เป็นประชาธิปไตยอยู่เสมอ

ประการที่สอง ละเลยไม่พิจารณาปัจจัยภายนอกและภายในการพัฒนาของญี่ปุ่น กล่าว

คือ สงครามและอาณานิคม การปราบปรามขบวนการประชาธิปไตยในประเทศภายใต้คำขวัญเพื่ออุดมการณ์แห่งชาติ

ประการที่สาม ความเจริญและเสถียรภาพของสังคมญี่ปุ่น ยุคหลังสงครามไม่อาจจะมองข้ามการปฏิรูปประชาธิปไตยอย่างมโหฬาร หลังสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งพลังนอกประเทศส่งเสริมพลังปฏิรูปภายในประเทศอย่างมาก เช่น การปฏิรูปที่ดิน การปฏิรูปการเมืองและการสลายกลุ่มผูกขาดเศรษฐกิจ

ประการที่สี่ สังคมญี่ปุ่นมิใช่เป็นสังคมที่ปราศจากความขัดแย้ง ไม่มีความแตกต่างและยอมตามกันเป็นเอกฉันท์ ดังที่พยายามเน้นกันอยู่แต่ด้านเดียวไม่ อันที่จริงสังคมญี่ปุ่นก็มีด้านความขัดแย้ง และด้านความแตกต่างระหว่างกลุ่ม ด้านความตึงเครียดในความสัมพันธ์ และระดับจิตวิทยาของบุคคลอยู่มาก หากยกตัวอย่างในสมัยปัจจุบัน เช่น ความรุนแรงที่แสดงออกในอัตราการฆ่าตัวตายของเด็กสูงสุดในโลก หรือกลุ่มอาชญากรวัยรุ่นเป็นปัญหามากกว่าวัยใด ๆ และการที่อัตราการฆ่าตัวตายมีสูงกว่าอัตราการตายมากเป็นต้น

1. วิเคราะห์ลักษณะเด่นของการพัฒนาประเทศญี่ปุ่นตั้งแต่สมัยเมจิ

ในที่นี้ขอเสนอข้อสังเกตเกี่ยวกับลักษณะเด่นบางประการของกระบวนการพัฒนาเข้าสู่ทุน

นิยมและการสถาปนารัฐชาติสมัยใหม่ของญี่ปุ่น ตั้งแต่การฟื้นฟูสมัยเมจิเป็นต้นมาเพื่อประกอบการพิจารณา

1) ลักษณะของการฟื้นฟูสมัยเมจิ เป็นการปฏิวัติทางการเมือง

หลังจากเหตุการณ์ลุกฮือของชาวนาอย่างสืบเนื่อง อันเป็นผลจากภาวะบีบคั้นทางเศรษฐกิจ - การเมือง ชาмуไรหนุ่มจากแคว้นต่างๆ ก็ก่อการรัฐประหารยึดอำนาจจากรัฐบาลโชกุนตระกูลโตกูงาวะซึ่งมั่นคงมาตลอด 200 ปีเศษ ชาмуไรเหล่านี้ผสมผสานกระแสความรู้สึกชาตินิยมที่เกิดขึ้นช่วง 15 ปี นับแต่การเปิดอ่าวโดยเรือปืนตะวันตกเข้ากับขบวนการเทอดทูนพระเจ้าจักรพรรดิ (ซนโน) ผู้นำแห่งการฟื้นฟูสมัยเมจิ จากชนชั้นต่างๆ นี้มุ่งปฏิรูปญี่ปุ่นทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจโดยเรียนรู้จากตะวันตก ระบอบการเมืองใหม่นี้สืบทอดมรดกการจัดระเบียบทางการเมืองและสังคมจากสังคมศักดินา (feudalism) เดิมอยู่หลายประการที่สำคัญได้แก่

ประการแรก ตลอดระยะเวลา 250 ปีเศษ ญี่ปุ่นมีความสงบไม่มีสงคราม

ประการที่ 2 หลังจากที่ดินเพาะปลูกขยายไม่ได้และรัฐศักดินาก็ค่อยมั่นคงขึ้นก็จัดให้มีการมีระบบการจัดทะเบียนที่ดินทั่วประเทศ และมีการเก็บส่วยอากรที่เป็นระบบและมีประสิทธิภาพมาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ตลอดมา

ประการที่ 3 มีระบบการจัดกลุ่มราษฎรเป็นกลุ่มๆ ละ 5 ครัวเรือน โกนิงุมิ เพื่อควบคุมตรวจสอบกันเองและร่วมกันรับผิดชอบในการเสียภาษีอย่างเคร่งครัดยิ่งขนาดต้องโทษแทนกันได้ ระบบนี้มีมายาวนานกว่า 250 ปีก่อนการฟื้นฟูสมัยเมจิ เป็นรากฐานการจัดระเบียบสังคมแต่ครั้งสมัยโตกูงาวะเรื่อยมา

ประการที่ 4 ประชาชนญี่ปุ่นในสมัยนั้น มีระดับการศึกษาสูงมาก ประมาณว่าชายญี่ปุ่นสามารถอ่านออกเขียนได้ประมาณร้อยละ 30-40

2) ญี่ปุ่นพัฒนาค่อนข้างเป็นเอกเทศจากการครอบงำทางเศรษฐกิจและการเมืองจากเศรษฐกิจโลก ซึ่งอยู่ใต้อิทธิพลของมหาอำนาจตะวันตก

จริงอยู่แม้ญี่ปุ่นจะพยายามพัฒนาที่หลังประเทศอุตสาหกรรมตะวันตก เช่น อังกฤษ แต่เนื่องจากเป็นประเทศที่ขาดทรัพยากรอุดม เช่น จีน อินเดีย หรือชวา เนื่องจากมีประชากรน้อยเป็นแหล่งตลาดสินค้าขนาดเล็ก เมื่อเทียบกับความห่างไกล และความลำบากในการคมนาคม ญี่ปุ่นจึงมิได้ตกเป็นเป้าโดยตรงของการถุกยึดเป็นอาณานิคม ขณะเดียวกันเนื่องจากเศรษฐกิจพาณิชย์และอุตสาหกรรมขั้นต้นในประเทศพัฒนาไปสู่อุตสาหกรรมขั้นสูง ผลให้การขยายตัวของเมืองเป็นไปในระดับสูงและชนชั้นต่างๆ เติบโตพัฒนาตามไป เนื่องจากชนชั้นผู้นำสามารถรวบรวม

บทเรียนอันเข้มข้นของอินเดีย ชาว และจีนที่ตกเป็นอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกโดยตรงทั้งประเทศ หรือเฉพาะส่วน พวกเขาจึงเร่งนโยบายต่าง ๆ โดยเน้นเรียนรู้เทคโนโลยีจากตะวันตกโดยมีจิตใจเป็นญี่ปุ่น ในด้านการพัฒนาพยายามอาศัยแหล่งทุนภายในโดยเฉพาะจากภาคเกษตรเป็นการสะสมทุนแบบบังคับและไม่ยอมกู้เงินต่างประเทศทั้งนี้เพื่อหลีกเลี่ยงการพึ่งพิงตะวันตกเพราะห่วงเกรงการครอบงำทางการเมืองที่จะติดตาม ไม่เฉพาะเท่านั้น ในด้านเทคโนโลยี แม้มีการจ้างวิศวกรมากมายจากตะวันตกแต่ก็เพียงไม่เกินระยะเวลา 10 ปี หลังจากนั้นพยายามให้ชาวญี่ปุ่นรับงานแทนทั้งหมด

การพัฒนาของสังคมเกิดขึ้นได้ต่อเมื่อสังคมนั้น อาศัยพลังสังคมภายใน สามารถดำเนินการไปโดยอิสระ มีความเป็นเอกเทศจากการครอบงำจากระบบทุนนิยมโลก ซึ่งนำโดยมหาอำนาจตะวันตกสมัยนั้น

3) บทบาทของรัฐสูงเด่นมาก

นโยบายสำคัญของชนชั้นนำในญี่ปุ่นได้แก่การสร้างชาติให้มั่นคงและสร้างกองทัพให้เกรียงไกร (ฟูโกคุ เคียวเฮ) เป็นผลมาจากการที่ชนชั้นนำสมัยเมจิซึ่งได้ผ่านการตระเวนศึกษาในประเทศยุโรป ต่างตระหนักว่า การจะป้องกันญี่ปุ่นให้ปลอดภัยจากมหาอำนาจฝรั่งได้ ญี่ปุ่นจะต้องทั้งมั่นคงและเข้มแข็งเพื่อเสริมฐานะให้ญี่ปุ่นเข้าร่วมยุทธการแห่งการช่วงชิงอาณานิคมกับมหา

อำนาจฝรั่งในสมัยต่อมาได้ นโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมแรก ๆ จึงเน้นอุตสาหกรรมทหาร เสียส่วนใหญ่ ในด้านการทหารหลังจากการตั้งระบบการเกณฑ์ทหารใน ค.ศ. 1873 และหลังการปราบปรามกบฏในประเทศครั้งสุดท้าย กองทัพก็มิได้มีบทบาทเพียงการผ่นิกรวมประเทศอีกต่อไป หากมุ่งตระเตรียมกำลังเพื่อการรบบนทวีปเอเชีย หากพิจารณาดูประวัติศาสตร์ช่วงนี้ก็จะพบว่า นับตั้งแต่สงครามกับจีน (1894-5) จนถึงการยึดเอกราชและไต้หวัน เป็นอาณานิคมไม่ต่ำกว่า 35 ปี ตลอดจนสงครามวงศ์ไพบูลย์มหาเอเซียจบลงด้วยแล้ว ญี่ปุ่นดำเนินสงครามในต่างประเทศไม่ต่ำกว่า 14 ครั้ง

กระบวนการสร้างชาติสมัยใหม่-การพัฒนา ระบบทุนนิยมของญี่ปุ่นนี้มีได้จำกัดเฉพาะในอาณาบริเวณของประเทศเท่านั้น หากขยายไปในอาณาบริเวณรัฐข้างเคียงด้วย กระบวนการซึ่งเป็นการสร้างรัฐชาติ-การพัฒนาในญี่ปุ่นกลับมีผล โดยตรงในการขัดขวาง กระบวนการเดียวกันในไต้หวันหรือเกาหลี

ภายในประเทศเอง การเน้นบทบาทของรัฐเด็ดขาดเช่นนี้เป็นการเปิดโอกาสแก่การเติบโตของสถาบันประชาธิปไตยของพลเมืองอันชอบธรรมต่าง ๆ ไม่มีกลุ่มหรือองค์กรหรือสมาคมใดๆ ที่ตั้งขึ้นอิสระนอกเหนือการควบคุมหรือครอบงำของระบบราชการและชนชั้นนำ ยิ่งสถานการณ์เข้าใกล้ภาวะสงครามมากขึ้น รัฐและชนชั้นนำก็สามารถอ้างเหตุผลของชาติในการปราบปรามองค์กรหรือพรรคการเมืองที่เปิดเผยและไม่เปิดเผย

เผยได้มากขึ้นอีก สภาพภายในจึงเป็นการทำลายการเติบโตของพลังประชาธิปไตยโดยสิ้นเชิง

การจะทำความเข้าใจอย่างถ่องแท้ต่อกระบวนการพัฒนาในประวัติศาสตร์ของญี่ปุ่นจึงไม่อาจตัดขาดพิจารณาปัจจัยภายในและภายนอกได้เลย

4) ในด้านสังคม-วัฒนธรรม

มีความสำคัญอย่างสูงยิ่งและแผ่สำนทั่วทั้งสังคม การผลักดันและสนับสนุนการทำตามชนชั้นนำ โดยเฉพาะการฟื้นฟูความเชื่อใน “ดวงวิญญาณญี่ปุ่น” การฟื้นฟูระบบจักรพรรดิโดยเน้นปลูกฝังค่านิยม “จงรักภักดีต่อจักรพรรดิรักประเทศชาติ” ก็เปิดทางแกลัทธิชาตินิยมใหม่และแก่การระดมพลประชาชนทั่วประเทศจากเบื้องบน

ลัทธิชินโตซึ่งเป็นชินโตได้รับการปรับและฟื้นฟูใหม่เป็นชินโตโดยรัฐจรรยาแห่งนักรบ (บูชิโด) ได้รับการยกเป็นคติของกองทหารสมัยใหม่ ลัทธิขงจื้อที่ปรับแก้ไขใหม่กับบรรจุอยู่ในตำราหน้าที่พลเมือง – ศีลธรรมชั้นประถมและปรับบรรจุในประมวลกฎหมายแพ่ง

การระดมประชาชนในชาติจากเบื้องบน เช่นนี้ยังเน้นการจัดตั้งกลุ่มย่อยต่าง ๆ ในระดับท้องถิ่นเหล่าพสกนิกรขององค์พระจักรพรรดิควรจะต้องเข้าร่วมและขึ้นต่อศูนย์กลางทางสังคมวัฒนธรรมใหม่นี้ วินัย ความขยันขันแข็ง การอุทิศตนตัวตายเพื่อจักรพรรดิ การทำงานหนักเพื่อกลุ่มแข่งขันการแสดงความจงรักภักดีต่อสถาบันจักรพรรดิโต ทำให้สามารถระดม

ทรัพยากรต่าง ๆ มาใช้ (rationalization of means) เพื่อเป้าหมายแห่งชาติในทางเศรษฐกิจและการทหารได้อย่างมาก แต่ว่าการพัฒนาทางการเมืองและสังคมกลับมิได้เกิดขึ้นควบคู่หรือติดตามมาแต่อย่างใด มิหนำซ้ำยังกลายเป็นเครื่องสยบแ่การพัฒนาที่ขาดความหมายแห่งมนุษยธรรมดังกล่าวไป

จากทฤษฎีทางสังคมของแมกซ์ เวเบอร์ ในแง่ประเภทการกระทำทางสังคมเราสามารถกล่าวได้ว่าความพยายามของสังคมในการนี้มีลักษณะผสมผสานระหว่างความสมเหตุสมผลตามเป้าหมาย (rational action in relation to a goal) กับความสมเหตุสมผลตามค่านิยม (rational action in relation a value) นี้แสดงถึงว่าญี่ปุ่นใช้ประโยชน์จากปัจจัยทั้งที่สมเหตุสมผลและปัจจัยที่ไร้เหตุผล เช่น การยึดคุณค่า อุดมการณ์ การบูชาจักรพรรดิเป็นเทพผู้สืบสายจากพระสุริยะเทวี (อะมาเทราส) ความคลั่งชาติหรือหลงชาติพันธุ์ของตนเองว่าพิเศษเหนือชาติอื่นใดเพราะมีเชื้อสายพระอาทิตย์ องค์ประกอบที่ไร้เหตุผลเช่นนี้เองที่เมื่อการพัฒนาแนวนั้นยิ่งก้าวไกลก็ยิ่งก่อให้เกิดความขัดแย้งภายในอย่างลึกซึ้งและรุนแรงจนเกิดเหตุการณ์ที่โหดร้ายเหลือเชื่อมากมายอย่างที่ไม่มีความหยุดยั้งได้ กรณีฆาตกรรมหมู่และความโหดร้ายในเมืองนานกิง การทารุณกรรมในประเทศอาณานิคม การกระทำการทดลองต่าง ๆ นานาต่อพลเมืองเชลยสงครามและอาณานิคม ฯลฯ นับเป็นตัวอย่างได้ดี

2. การพัฒนาของญี่ปุ่นเป็นความสำเร็จในความหมายใด

การพัฒนาของญี่ปุ่นนับแต่สมัยเมจิ นับว่าประสบความสำเร็จในการสถาปนาระบอบทุนนิยมอุตสาหกรรมและการสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ ข้อนี้เป็นข้อเท็จจริงที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ที่ไม่อาจปฏิเสธได้

แต่อย่างไรก็ดี การพัฒนาที่เน้นเป้าหมายเศรษฐกิจและการทหารแต่อย่างเดียว ที่ศูนย์กลางอำนาจเป็นผู้กำหนดเป้าหมาย โดยละเลยด้านสังคมและการเมือง เปิดโอกาสแก่รัฐดำเนินบทบาทในการปราบปรามและกดขี่กลุ่มพลเมืองที่มีผลประโยชน์และความคิดแตกต่างออกไป จนกระทั่งเป็นรัฐเผด็จการ ผลพวงความเจริญทางเศรษฐกิจมิได้เพื่อเฉลี่ยความสุขแก่ประชาชน แต่กลับกลายเป็นเครื่องเสริมความแข็งแกร่งของระบอบเผด็จการทหารและรัฐ มุ่งขยายอาณาเขตและรุกรานประเทศเพื่อนบ้านมากขึ้น จนพาประเทศเข้าสู่สงครามโลก อันจบลงด้วยความหายนะของญี่ปุ่น ประชาชน ประเทศเพื่อนบ้านตายไปกว่า 15 ล้านและคนญี่ปุ่นกว่า 6 ล้าน

การสร้างชาติและการพัฒนาของประเทศญี่ปุ่น ได้ทำให้เกาหลี ได้หวัน และส่วนหนึ่งของจีนตกอยู่ใต้การปกครองของญี่ปุ่นตลอด 40 ปี จนสิ้นสงครามโลกครั้งที่สอง ประวัติศาสตร์การพัฒนาให้ทันสมัยที่แตกต่างกันในเอเชียตะวันออกแสดงถึงการพัฒนาที่ไม่สม่ำเสมอ กระบวนการพัฒนาและกระบวนการสร้างชาติของ

สังคมรัฐชาติหนึ่ง กลายเป็นอุปสรรคกีดขวางกระบวนการเดียวกันในชาติข้างเคียง โจจิ วาตานุกิ นักสังคมวิทยาการเมืองคนสำคัญคนหนึ่ง ของญี่ปุ่น ได้เรียกว่าญี่ปุ่นยุคนี้เป็นศัตรูโดยตรงของเอกราช และความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของเกาหลีและจีน ดังนั้นแม้เราสามารถกล่าวได้ว่า แม้จะได้ชื่อว่าเป็นประเทศที่พัฒนาอุตสาหกรรมมาทีหลัง ญี่ปุ่นได้พัฒนาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมมาโดยการดำเนินนโยบายแผ่ขยายและสร้างอาณานิคมอันเป็นแบบแผนคล้ายมหาอำนาจตะวันตก เช่น อังกฤษ สหรัฐอเมริกา ซึ่งพัฒนามาก่อนหน้านั้นร้อยปีเศษ

แนวทางการพัฒนาแบบไม่มีส่วนร่วม (non-participatory development) ดังกล่าว ยังผลเสียหายอย่างมากทั้งต่อภายในประเทศและต่อประเทศเพื่อนบ้าน ปิดโอกาสและหนทางประชาธิปไตยและการปฏิรูปประเทศที่มาจากภายใน สังคมเองโดยสิ้นเชิง การปฏิรูปสังคมเกิดขึ้นได้ทางเดียวก็คือจากภายนอก หลังจากการพ่ายแพ้และความหายนะของสงครามดังกล่าวเท่านั้น

(1) การพิจารณา “การพัฒนา” โดยไม่เข้าใจกระบวนการรวมของการพัฒนา แต่แบ่งซอยการพิจารณาไปตามสาขาวิชาแล้วนำมาเทียบเคียงกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้เกิดความเข้าใจผิดพลาด สังคมมนุษย์ทุกสังคมไม่ได้เดินตามหลังกันไปเป็นแนวเส้นตรง ความจำเป็นภายในและเงื่อนไขความพร้อมของสังคมย่อมแตกต่างกันไป เท่าที่ผ่านมการนำเอามาตรฐาน

ของสังคมที่คิดกันว่าก้าวหน้ากว่ามาเป็นไม้บรรทัดวัดแล้วชี้ถึงความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาไล่ตามหลัง เป็นการเห่อตามกระบวนการต่างสังคมโดยไม่พิจารณาเงื่อนไขและสภาวะแวดล้อม การทำเช่นนี้จึงมักเน้นให้ยึดเอาความขยันขันแข็งและความมีระเบียบวินัย เชื้อฟังกการขึ้นจากเบื้องบนทุกประการ เป็นเสมือนเคล็ดลับแห่งความสำเร็จโดยละเว้นการวิเคราะห์โครงสร้างสังคม ละเว้นการวิเคราะห์กระบวนการพัฒนาซึ่งเกี่ยวข้องกับศูนย์กลางและรอบนอก ย่อมผิดข้อเท็จจริงในประวัติศาสตร์ นับเป็นการผิดพลาดทางวิชาการอย่างยิ่ง

(2) ประเทศที่พัฒนาอุตสาหกรรมมาทีหลัง ควรจะพัฒนาไปตามแนวทางพัฒนาของญี่ปุ่นในยุคก่อนสงครามหรือไม่ จำเป็นหรือไม่ที่สังคมไทยจะต้องพัฒนาตามทิศทางและแนวของสังคมที่พัฒนามาก่อนหน้านั้นโดยไม่มีทางเลือกอื่น การนำเอาดัชนีหรือเครื่องชี้จากสังคมที่เจริญมาก่อนแล้วมาใช้วัดก็ไม่ได้จำเป็นต้องถูกต้องเสมอไป ตัวอย่างของการนำเอาอัตราตัวเลขความเจริญด้านเศรษฐกิจหรือใช้ดัชนีการใช้พลังงานที่ไม่มีชีวิตเป็นของกรณีที่แสดงการละเลยภาวะของสังคม สิ่งแวดล้อม ทรัพยากร และวัฒนธรรมของสังคมแต่ละสังคมไปเสีย บางสังคมการใช้พลังงานที่มีอยู่อย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ บางสังคมมีวิธีใช้พลังงานสอดคล้องกับจำนวนประชากรที่มีมากมาย ดังนั้นการใช้ญี่ปุ่นหรือสังคมก้าวหน้าใด ๆ บ่งชี้ทิศทางของจุดหมายปลายทางในอุดมคติย่อมไม่น่าจะถูกต้อง

ทั้งในแง่ประวัติศาสตร์และในแง่ข้อเท็จจริง

(3) จริงอยู่สังคมด้อยพัฒนาจำเป็นต้องมีการพัฒนาอุตสาหกรรมเพื่อตอบสนองความต้องการของประชาชนในสังคมให้ได้กว้างขวางยิ่งขึ้น แต่เท่าที่ผ่านมาเรามักสนใจแต่ผลลัพธ์ในแง่ปริมาณ ซึ่งวัดด้วยดัชนีตัวเลขต่าง ๆ เป็นสำคัญ โดยขาดการพิจารณาวิธีการ และกระบวนการเพื่อให้ได้สิ่งเหล่านั้นมาด้วย หากเราสนใจเรียนรู้จากกรณีการพัฒนาของญี่ปุ่น เราก็ต้องสนใจสิ่งแวดล้อมถูกทำลายแต่ครั้งสมัยเมจิและการต่อต้านของมินามิคะตะ หรือทานากะโชโช หรือการปกครองประเทศด้วยระบอบที่กดขี่จนเข้าสู่สงครามโลกครั้งที่สอง หรือขบวนการชาวนานที่ต่อต้านโรงงานที่ระบายนของเสียอย่างไม่ยอมรับผิดชอบที่เกิดขึ้นหลายพันแห่งในช่วง 1960 - 1970 การรวมกระดูกของอุตสาหกรรมรอบทะเลสาบเซโตมีผลต่อความตายของทะเลและทำลายอาชีพประมงของคนอย่างลู่โยโกอิ ยาสุโตโมะ มินามาคะ เหล่านี้ล้วนเป็นปรากฏการณ์ที่คนหนึ่งแสดงถึงต้นทุนหรือราคาของความเจริญที่ได้มา ที่มีกลุ่มคนเสียสละแม้กระทั่งชีวิตหรือแบกภาระเหล่านี้ อีกด้านหนึ่งแสดงถึงการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในกระบวนการพัฒนา การเคลื่อนไหวของพวกเขาสะท้อนถึงความต้องการที่แท้จริงของประชาชนในสังคมมากขึ้น

โดยนัยนี้ การพยายามที่มีความหมายต่อมนุษย์ในสังคมจึงเป็นแนวการพัฒนาแบบมีส่วนร่วม (participatory development) การที่ประ-

ชาชนบางส่วนต้องแบกภาระในการพัฒนามากกว่าส่วนอื่นก็ดี การที่ประชาชนส่วนน้อยผูกขาดอำนาจการตัดสินใจของสังคมไว้ในเฉพาะกลุ่มและได้รับผลทางการพัฒนามากกว่าส่วนอื่นก็ดี ล้วนเป็นปัญหาที่ต้องพิจารณาทั้งสิ้น ความคิดที่ว่าทิศทางการเปลี่ยนแปลงกำหนดไว้แล้ว และผู้ที่มีสิทธิกำหนดทิศทางหรือเป้าหมายต้องเป็นผู้มีความรู้สูงๆ และชนชั้นนำเท่านั้น ย่อมไม่น่าจะถูกต้อง ตรงข้ามเราต้องถือว่าทิศทางการเปลี่ยนแปลงของสังคมยังเปิดกว้าง การกำหนดเป้าหมายและการตัดสินใจไม่ใช่สิ่งที่ควรผูกขาดแต่เฉพาะศูนย์กลางแห่งอำนาจการเมืองการปกครองของประเทศเท่านั้น การเข้ามามีส่วนร่วมในด้านทิศทาง และการตัดสินใจของสมาชิกในสังคมทุกระดับในทุกรูปแบบต่างหากที่มีความสำคัญ

บทความนี้เน้นการวิเคราะห์ลักษณะเด่นของกระบวนการพัฒนาญี่ปุ่นยุคก่อนสงครามเป็นสำคัญ และมีได้กล่าวถึงความหมายของการปฏิรูปหลังสงครามโลกครั้งที่สองแต่อย่างใด ที่เป็นเช่นนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะว่าบางครั้งเรามักจะตัดสินใจให้คุณค่าแก่ความเจริญที่เห็นในปัจจุบันโดยลืมรากฐานและความเป็นมาในอดีตที่สืบเนื่องต่อ

มาถึงปัจจุบันไป แต่อย่างไรก็ดี การปฏิรูปหลังสงครามของญี่ปุ่นมีความสำคัญหลายประการที่ทำให้โครงสร้างบางอย่างถูกทำลายและขาดตอนลง แต่ขณะเดียวกันก็มีขีดจำกัดหลายประการที่ยังเปิดทางแก่การสืบเนื่องของระบบและโครงสร้างหลายประการเช่นกัน รายละเอียดเรื่องนี้จำเป็นต้องขออนุญาตกล่าวถึงในโอกาสต่อไป

อย่างไรก็ดี การศึกษากระบวนการพัฒนาของญี่ปุ่นทั้งกระบวนการ น่าจะช่วยให้บทเรียนและข้อคิดแก่การพัฒนาในสังคมเราได้ ความสำเร็จที่ขัดแย้งและหายนัยยะต่างๆ ที่เป็นผลสืบเนื่องจากการพัฒนาระบบเศรษฐกิจทุนนิยมญี่ปุ่นนั้น น่าจะมีบางสิ่งที่เป็นข้อเตือนใจสำหรับสังคมที่มิใช่ยุโรปหรืออเมริกาโดยทั่วไป ที่ต้องการพัฒนาและต้องการหลีกเลี่ยงการกระทำความผิดพลาดแบบที่ญี่ปุ่นเคยทำไว้ และคงมีบางสิ่งที่เป็นความบกพร่องอันเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะตัวหรือปัจจัยภายในอันจำเพาะในประวัติศาสตร์ในยุคนี้ของญี่ปุ่นเอง คำอธิบายเรื่องประสบการณ์การพัฒนาของญี่ปุ่นจึงควรเริ่มจากความเข้าใจถึงกระบวนการพัฒนาในส่วนรวมให้ถ่องแท้แล้วจึงค่อยนำไปสู่ความเข้าใจและสรุปบทเรียน เช่น ด้านการศึกษา ด้านเทคโนโลยี ฯลฯ ต่อไป

บรรณานุกรม

1. Ezra F. Vogel, *Japan as Number One : Lessons for America*, Harvard University Press, 1979.
2. Robert N. Bellah Tokugawa Religion: The Values of Pre-Industrial Japan (Boston: Beacon Press 1957)
และคำวิจารณ์หนังสือเล่มนี้โดยศาสตราจารย์ มารยามะ มาซาโอะชิ, พิมพ์เป็นภาคผนวกในหนังสือ
ของเบลลาห์ฉบับแปลภาษาญี่ปุ่น พิมพ์โดยสำนักพิมพ์มิไรชะ (Miraisha)
3. Sumiya Mikio and Taira Koji, eds. *An Outline of Japanese Economic History 1603-1940 : Major Works and Research Findings*, University of Tokyo Press, 1979.
4. สุริชัย หวันแก้ว “ญี่ปุ่นได้ก็เพียงเพราะลอกเลียนตะวันตกเท่านั้นหรือ” ใน ประเสริฐ จิตติวัฒน์พงศ์
(บก.) คนญี่ปุ่น สารมวลชน 2524 หน้า 34-55
5. นาคาเน ซิโอะ เขียน วิเชียร อติชาตการและวิรุฒิ คุหะเปรมะ แปล สุริชัย หวันแก้ว (บก. แปล และ
วิจารณ์) สังคมญี่ปุ่น สารมวลชน 2525
6. รุธ เบเนดิก เขียน อมรา ประสิทธิ์, ประเสริฐ และสุริชัย แปล *ดอกเบญจมาศและดาบซามูไร* เอกสารวิชา
การสถาบันเอเชีย 18, 2525
7. เอกสารประกอบการสัมมนาการศึกษาเปรียบเทียบไทย-ญี่ปุ่น จัดโดย โครงการไทยญี่ปุ่นศึกษาสถาบันเอเชีย
และมูลนิธิญี่ปุ่น
ครั้งที่ 1 เรื่อง The Emergence of Modern State : Thailand and Japan 1976
ครั้งที่ 2 เรื่อง วิธีการประเด็นปัญหาในการศึกษาเปรียบเทียบพัฒนาการของสังคม :
กรณีไทยและญี่ปุ่น 24-25 ก.ค. 2524
ครั้งที่ 3 เรื่อง ความก้าวหน้าและบทบาทของการศึกษาเปรียบเทียบไทย-ญี่ปุ่น 25-26 ก.พ. 2526
ครั้งที่ 4 เรื่อง ประเด็นควรวิจัยในไทย-ญี่ปุ่นศึกษาปัจจุบัน มกราคม 2527
ท่านที่สนใจอาจขอยืมอ่านได้ที่ห้องสมุด สถาบันเอเชีย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
8. Surichai Wun'Gaeo, The Significance Socio-political Factors in Japanese Development Experience, บท
ความเสนอ คือ United Nations University Conference on Japanese Development Experience
เมษายน 1981
9. Joji Watanuki, *Politics in Postwar Japanese Society* Tokyo University Press 1977

รายชื่อคณะกรรมการ โครงการญี่ปุ่นศึกษา สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

1. ศาสตราจารย์ ดร.ไพศิษฐ์ พิพัฒน์กุล	ประธานกรรมการ
2. รองศาสตราจารย์ ประเสริฐ จิตติวัฒนพงศ์	รองประธานกรรมการ
3. รองศาสตราจารย์ ดร.ลิขิต อีร์เวคิน	กรรมการ
4. รองศาสตราจารย์ ประธาน วัฒนวานิชย์	กรรมการ
5. รองศาสตราจารย์ พรรณี ฉัตรพลรักษ์	กรรมการ
6. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อรทัย ศรีสันติสุข	กรรมการ
7. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วัชรียา โตสงวน	กรรมการ
8. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ บัญญัติ สุรการวิทย์	กรรมการ
9. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ อاهر พึ่งธรรมสาร	กรรมการ
10. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุรัชย์ ศิริไกร	กรรมการ
11. อาจารย์ อนงค์ โรจนวณิชย์	กรรมการ
12. อาจารย์ ยุพา คลังสุวรรณ	กรรมการ
13. อาจารย์ นันทวิทย์ จันทราทิพย์	กรรมการ
14. อาจารย์ อุดมศักดิ์ จันทร์กลัด	กรรมการ
15. อาจารย์ พิเชษฐ์ เมลาณนท์	กรรมการ
16. อาจารย์ สุรัชย์ ธรรมทวีธิกุล	กรรมการ
17. อาจารย์ วชิรา วุฒิจำนงค์	กรรมการ
18. อาจารย์ สุวินัย ภรณวลัย	กรรมการ
19. อาจารย์ ไฉ จามรมาน	กรรมการ
20. อาจารย์ วรินทร์ ววงค์	กรรมการ
21. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ฌภาทิพย์ สกุลครู	กรรมการและเลขานุการ
22. นายชาญณรงค์ หาญอมรเศรษฐ์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการ

เจ็ดศตวรรษพบกัน

- JAPAN AS NO.1

- วรรณกรรมญี่ปุ่นหลังสงคราม

หนังสือที่น่าสนใจ
ของโครงการญี่ปุ่นศึกษา
สถาบันเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ศึกษา
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์